

Lehetséges világok és deontikus modalitás

Érv a leibnizi bikondicionális elemzés ellen

A kortárs elméleti nyelvészet egyik etalon elméletének – Angelika Kratzer modalitás-szemantikájának – egyik alapköve a következő bikondicionális elemzés: „kell p ” akkor és csak akkor igaz, ha p igaz lehetséges világok egy bizonyos halmazának minden elemében. E tanulmány vezérmotívuma: e (hagyományosan Leibniz nevéhez kapcsolt) bikondicionális elemzés „csak akkor, ha” iránya nagyon kézenfekvőnek tűnik; amellet érvelek viszont, hogy az „akkor, ha” irányát a (törvényekről és kötelezettségekről szóló) deontikus modalitás kontextusában semmiképpen sem érdemes megtartanunk. Kratzer klasszikus elemzésével kapcsolatban felmerül egy alapvető probléma: az elemzés a „ha p , akkor kell p ” séma bármely instanciáját logikai igazságként jeleníti meg. Megvizsgálók néhány kortárs megoldást erre a problémára (beleértve Kratzer 2012-es javaslatát is), amelyek az úgynevezett duplamodalizációs stratégiát hívják segítségül. Célom, hogy megmutassam: a stratégia alkalmazása nem biztosít hatékony és kellőképpen általános megoldást erre az alapproblémára. Egy rokon probléma fényében, amely nem-kondicionális mondatokat is érint, jó okunk van feladni a deontikus modalitás bikondicionális elemzését (pontosabban annak „akkor, ha” irányát).

I. BEVEZETÉS

A szükségszerűségről és lehetőségéről szóló állítások – más néven *modális* állítások – lehetséges világok terminusaiban megfogalmazott, széles körben Leibniz nevéhez kötött bikondicionális elemzésének legegyszerűbb megfogalmazása szerint

- a „kell p ” mondat akkor és csak akkor igaz, ha p minden lehetséges világban igaz,
- a „lehet p ” mondat pedig akkor és csak akkor igaz, ha van olyan lehetséges világ, amelyben p igaz.¹

¹ A „kell p ” helyett gyakran a „szükségszerűen p ” megfogalmazással találkozunk. Az utóbbin pedig az analitikus filozófiai szakirodalomban jellemzően ún. metafizikai szükségszerűséget

A kortárs filozófia magától értetődőnek tekinti és elfogadja a modalitás leibnizi bikondicionálisokkal megfogalmazott elemzését. Az egyik kulcsfontosságú enciklopédia-szócikk szerzője például így fogalmaz: „Amennyiben hiszünk a lehetséges világokban, a leibnizi bikondicionálisok igazságához aligha férhet kétség” (Sider 2003. 187). E tanulmányban céлом, hogy megvizsgáljam a bikondicionális elemzés egyik alkalmazását – a *deontikus* (törvényekre, kötelezettségekre vonatkozó) modalitásra –, és amellet érveljek, hogy a „kell” deontikus olvasatával kapcsolatban jó okunk van feladni a bikondicionális elemzést, konkrétan az elemzés „akkor, ha” irányát.

Tizenhárom éve így fogalmaztam:

Kratzer (1981, 1991) elemzése szerint minden „ha p , akkor kell p ” formájú mondat igaz, továbbá a legtöbb „ha p , akkor lehet p ” formájú mondat is igaz lesz, függetlenül attól, hogy milyen fajta modalitásról van szó (Zvolenszky 2002. 340).

Azonban számos ilyen formájú mondatnak van olyan kézenfekvő olvasata, amely (a kratzeri predikciókkal ellentétben) nyilvánvalóan hamis, és ebben rejlik az *alapprobléma* (vagy „a Probléma”, ahogy annak idején neveztem). Például:

- (1) Ha a tinédzserek alkoholt fogyasztanak, akkor alkoholt kell fogyasztaniuk.
(Deontikus olvasat, amely [például] az Egyesült Államok törvényeiről szól. A továbbiakban az ilyen olvasatot *D*-ként rövidítem.)
„Ha a tinédzserek alkoholt fogyasztanak, akkor az Egyesült Államok törvényei szerint alkoholt kell fogyasztaniuk.”
- (2) Ha kitöltöm az adóbevallásomat, akkor ki kell töltenem az adóbevallásomat.
(Buletikus, vagyis a vágyakról, preferenciákról szóló olvasat, például a beszélő vágyairól.)
„Ha kitöltöm az adóbevallásomat, akkor arra vágyom, hogy kitöltsem az adóbevallásomat.”

Nevezzük az (1)-hez és (2)-höz hasonló kondicionális mondatok intuitíve hamis olvasatait *problémás kondicionálisoknak*. Valójában az alapprobléma jóval általánosabb, és a problémás kondicionálisok köre jóval tágabb: bármely „ha q , akkor kell p ” formájú kondicionális, amelyben p következik q -ből, Angelika Kratzer (nyelvészek által etalonnak tekintett) elemzése szerint logikai igazság lesz. Az alapproblémának ezzel az általánosított megfogalmazásával korábban már

értünk. E tanulmányban a hétköznapi beszédben jóval természetesebben ható „kell p ” szófordulatra koncentrálok, de az állításaim a „szükségszerűen p ”-re is kiterjeszthetők. Az érvelésem szempontjából nem számít, hogy a „kell p ”-nek (a „szükségképpen p ”-hez képest) nehezebb meghallani/felszínre hozni a metafizikai szükségyszerűségről szóló olvasatát.

Anette Frank is előállt a disszertációjában (Frank 1997. 2.2.3. szakasz; lásd még Zvolenszky 2002. 344; 2002. 167). A problémás kondicionálisok időnként azért hamisak, mert a tövények/vágyak pontosan *az ellenkezőjét* írják elő annak a cselekedetnek, ami a mondat utótagjában szerepel (a releváns tövények *tiltják*, hogy a tinédzserek alkoholt fogyasszanak, az adóbevallással való bíbelődés a vágyaim értelmében *nemkívánatos* cselekedet); ám bizonyos problémás kondicionálisokat azért tartunk nyilvánvalóan hamisnak, mert bizarrnak tűnik, hogy a kérdéses tövények/vágyak az utótagban szereplő cselekedettel kapcsolatban bármit is előírjanak. Az utóbbi fajta problémás kondicionálisra példa a következő:

(3) Ha a tinédzserek alkoholt fogyasztanak, akkor kell, hogy legyen szájnýílásuk

(vagy: ...létezniük kell).

(*D*-olvasat)

„Ha a tinédzserek alkoholt fogyasztanak, akkor az Egyesült Államok tövényei megkövetelik, hogy legyen szájnýílásuk”

(vagy: „...hogy létezzenek”).

Az évek során számos nyelvészt és filozófust meggyőztem arról, hogy a modális kondicionálisok szemantikája csak akkor lehet működképes, ha megoldást kínál az alapproblémára.² Arról is sokakat meggyőztem, hogy az alapprobléma komoly kihívás elé állítja a nem-episztemikus olvasatokra – így például a deontikus, buletikus olvasatokra – javasolt elméleteket. Ennek ellenére keveseket győztem meg, amikor mellett érveltem, hogy az alapprobléma megoldására tett kísérletek – így például a modális kondicionálisok úgynevezett duplán modalizált elemzése, vagy: olyan többértelműség feltételezése, amely szerint a duplán modalizált olvasat egyike a nem-ekvivalens olvasatoknak – nem működnék. És szinte mindenki³ elutasította a saját diagnózisomat arra, hogy mi okozza az alapproblémát, és min kellene változtatnunk. Véleményem szerint a lehetségesvilág-szemantika egyik alapkövén, amelyet Kratzer is elfogad, és amely a leibnizi bikondicionális elemzés egyik variánsa:

(4) A modalitás lehetségesvilág-elemzése, ezt a továbbiakban *bikondicionális elemzésnek* hívom.

a. „kell *p*” igaz akkor és csak akkor, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz minden eleme *p*-világ.

² Lásd például Arregui (2010), Cariani–Kaufmann–Kaufmann (2013), Carr (2014), von Fintel (2011), Geurts (2004), Kaufmann–Kaufmann (2009), Kratzer (2012), Willer (2014). Említésre méltó kivétel: Wedgwood (2006).

³ Említésre méltó kivétel: Nauze (2008; 2009). Magyarul az alapproblémáról lásd Márton (2012; 2014).

b. „lehet p ” igaz akkor és csak akkor, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz legalább egy eleme p -világ.

(A „ p -világ” annak a rövidítése, hogy „olyan világ, amelyben p igaz”.)

A bikondicionális elemzés értelmében a követelményeket, elvárásokat például (pusztán) annak feleltetjük meg, hogy a kérdéses követelményeket általánosan betartják azon lehetséges világokban, amelyeket valamely kritérium alapján kiválasztottunk: a zöldségfogyasztás elvárását például annak feleltetjük meg, hogy minden kiválasztott világban zöldségfogyasztás folyik.⁴ Mely világokat vegyük számításba? Az egyik megoldás szerint azokat kell számításba vennünk, amelyekben a kontextuálisan releváns törvényeket, előírásokat (például az egészséges táplálkozásra vonatkozókat) a leginkább betartják. Igen ám, de számos különféle módja van annak, hogy a kiválasztás kritériumát (vagy kritériumait) megfogalmazzuk:

- az elérhető [„accessible”] világokról van szó (valamely elérhetőségi reláció alapján);
- vagy: azokról a világokról van szó, amelyekben a valós (aktuális) világ bizonyos tényei igazak, vagyis egy (vagy több) körülményre hivatkozva korlátozzuk a szóba jöhető lehetséges világok körét [„circumstantial restriction”];
- vagy: azokról a világokról van szó, amelyekben a valós világ *ismert* tényei igazak, vagyis egy episztemikus tényezőre hivatkozva korlátozzuk a szóba jöhető lehetséges világok körét [„epistemic restriction”].
- vagy: azokról a világokról van szó, amelyek a legmagasabb helyezést/beesorolást érik el egy bizonyos lehetségesvilág-halmazban valamely rangsorolás, vagyis rendezési forrás [„ordering source”] alapján, amelyet a releváns törvények, vágyak stb. határoznak meg; ennek eredményeképpen a kiválasztott világok a leginkább törvénykövető (vágykövető) világok lesznek;
- vagy: ezen kritériumok valamely kombinációjában is gondolkodhatunk.

Amikor csak lehetséges, a kiválasztási kritériumot illetően nem foglalok állást, mert az érvelésem szempontjából nem számít, hogy melyik kritérium mellett tesszük le a voksunkat. A deontikus modalitás szakirodalma jórészt az „it ought to be that p ” elemzésére koncentrál; a „kell” („must”) deontikus olvasatával kapcsolatos megfontolásaim természetesen az „ought to”-ra is vonatkoznak, ahogyan más modális igékre is (például „have to”, „should”). E tanulmány keretein belül a deontikus modalitásra és a „kell” modális igére koncentrálok, azon-

⁴ Az alapprobléma legkorábbi megfogalmazásában (Zvolenszky 2002) az olyan elemzéseket, amelyek (4)-et feltételezik, konvencionális elemzéseknek hívtam, később (Zvolenszky 2007) az ilyen elemzéseket „leibnizi”-nek neveztem (a Leibniznek tulajdonított bikondicionális elemzés fényében). Másutt (Zvolenszky 2006) a (4)-ben megfogalmazott tételeket „culprit”-nak („tettes”) hívtam.

ban a meglátásaim kiterjeszhetőek a buletikus modalitásra⁵ és a „lehet”-hez hasonló („might”, „may”) modális igékre is.⁶

Az alapproblémára és a kapcsolódó érveimre adott számos válasz komoly inspirációt jelentett számomra az évek során. A későbbiekben szeretném tüzetesebben is megvizsgálni a kollégáim által felvetett igen összetett kérdéseket és javaslatokat. E rövid tanulmány célkitűzése ennél jóval szűkebb körű: szeretném megmutatni, hogy a korábbi diagnózisom – jelesül: az alapprobléma megoldásának kulcsa a bikondicionális elemzés feladásában rejlik – továbbra is érvényes, régi érveim ma is állnak, és új érveket is megfogalmazhatunk az álláspontom mellett.

Először bemutatom írásom vezérmotívumát: a bikondicionális elemzés „csak akkor, ha” iránya nagyon kézenfekvőnek tűnik, ez adja a kell→világok következményt; a másik, „akkor, ha” irány azonban korántsem ilyen magától értetődő (2. szakasz). Tanulmányomban emellett érvelek, hogy az „akkor, ha” irányát nem is érdemes megtartanunk a (törvényekről és kötelezettségekről szóló) deontikus modalitás kontextusában. Röviden bemutatom Kratzer klasszikus elméletét, az alapproblémára válaszként megfogalmazott duplamodalizációs stratégiákat (Kratzer maga is ennek egy változata mellett érvel a 2012-es könyvében), és az én korábbi kifogásaimat a stratégiával kapcsolatban (3. és 4. szakasz). Ezt követően emellett érvelek, hogy a problémás kondicionálisok pusztán a jéghegy csúcsát képezik: a bikondicionális elemzésre épülő elméletek kapcsán egy jóval általánosabb probléma is megjelenik – amelyet tartományproblémának hívok –, és ez a probléma kondicionális elemeket nélkülöző mondatok esetén is előáll (5. szakasz). E problémát is a bikondicionális elemzés „akkor, ha” irányával kapcsolatban fogalmazom meg: nem világos, hogy miért éri meg elfogadnunk az ebből az irányból megfogalmazott kondicionálist, miközben a feladásával sokkal hatékonyabb megoldást tudnánk adni a tartományproblémára, az eredeti alapproblémára, és egy további, Fabrice Nauze által megfogalmazott problémára. Összefoglalva: komoly érveink vannak emellett, hogy (i) a duplamodalizációs stratégiák nem képesek kellőképpen hatékonyan és átfogóan orvosolni az alapproblémát; és emellett is, hogy (ii) a bikondicionális elemzés – annak „akkor, ha” iránya – nem működképes. Ha ezek alapján feladjuk a bikondicionális elemzést, attól még a lehetséges világok továbbra is szerepet kaphatnak a deontikus modalitás szemantikájában, méghozzá azáltal, hogy fenntartjuk a bikondicionális „csak akkor, ha” irányát: a kell→világok következményt. Ezzel azonban

⁵ Általánosabban: az érveim alkalmazhatóak a különféle nem-episztemikus modalitásokra is, amelyeket „root” modalitásoknak is szokás hívni. A modalitások taxonómiájáról lásd Portner (2009).

⁶ Az érvelésem kiterjeszhető továbbá a felszólító mondatokra is, lásd például Kaufmann–Kaufmann (2009).

olyan elmélethez jutunk, amelyben a modális igazságok *elégleges* feltételei közt olyan tényezők is szerepelnek, amelyek túlmutatnak azon, hogy a kiválasztott lehetséges világokban mi igaz és mi nem.

II. EGY ÉRV A KELL→VILÁGOK KÖVETKEZMÉNY MELLETT

(5) Justin Biebernek tartózkodnia kell a kocsmabeli alkoholfogyasztástól.

a. Kimondva 2014 áprilisában, miközben Bieber hazalátogat Kanadába, Ontario-beli szülővárosába. Ontario törvényeiről szóló deontikus olvasat.

b. Kimondva 2014 áprilisában, miközben Bieber az Egyesült Államokban tartózkodik. *D*-olvasat.

Vegyük szemügyre a két megnyilatkozást, (5a)-t és (5b)-t! Az első hamis, adva, hogy Justin Bieber (a tini pop szupersztár)⁷ 2014 áprilisára épp betöltötte a 20. életévét, és a legális alkoholfogyasztás korhatára Ontarióban 19 év. Az utóbbi igaz, adva, hogy az Egyesült Államokban 21 éves kor alatt tilos az alkoholfogyasztás. Intuitíve kézenfekvő a különbséget a következőképpen megragadnunk: (5a) és (5b) más és más szabályrendszerre hivatkoznak, amelyek más és más cselekedeteket engednek, illetve tiltanak meg. Egyes világokban, amelyek Ontario törvényei értelmében maximálisan törvénykövetők, a kocsmákban vannak olyan húszévesek (mint például Bieber 2014-ben), akik alkoholt fogyasztanak. Ezzel szemben az USA törvényeit maximálisan betartó világok egyikében sincsenek húszéves alkoholfogyasztók a kocsmákban. A beszélő, aki kimondja (5a)-t, olyasmiről kötelezi el magát, ami eltér az (5b) kimondója által vállaltaktól: mindketten a maximálisan törvénykövető világok eseményeivel kapcsolatban köteleződnek el, azonban a két esetben a törvények közti különbség miatt más és más világok számítanak maximálisan törvénykövetőnek.

Mindezek mögött a következő nagyon alapvető és intuitív elképzelés húzódik meg: a modális beszédmóddal nem az a célunk, hogy állításokat tegyünk arról, hogy mi történik valójában, hanem arról szeretnénk valamit mondani, hogy mi történik olyan helyzetekben, amelyek némelyike (vagy mindegyike) más, mint a valóságos helyzetek. A modális beszédmód egy olyan általános jellemző-

⁷ A 2002-es példamondataim (Kratzer [2012] is említi őket) Britney Spearsről és szabályszegő Coca Cola-fogyasztásáról szóltak. Hagyományörzés végett választottam most Justin Bieberről szóló példamondatokat. 2015 nyarára (egy xenofób magyar plakátkampány nyomán) sajnos aktualitást nyert egy olyan modális kondicionális példamondat is, hogy „Ha Justin Bieber az USA-ba megy, akkor tiszteletben kell tartania az ország törvényeit”, de ez a példa meta-kötelezettségről (*törvények* betartására vonatkozó kötelezettségről) szól, így csak kormányellenes fricskaként lehetett volna hatékony, példamondatként nem. (A magyar állam megrendelésére készült „a bevándorlásról és a terrorizmusról” szóló óriásplakátokon például ez állt: „Ha Magyarországra jössz, tiszteletben kell tartanod a törvényeinket!”)

jéről van szó, amely a modalitás minden fajtájára érvényes, legyen az episztemikus, buletikus, deontikus vagy egyéb. Mi több, annyira általános, hogy különféle egyéb (látszólag) nem-modális beszédmódra is érvényes:

(6) Attól félek, hogy Justin (épp) alkoholt iszik valami kocsmában.

Képzeljük el, amint Bieber édesanyja kimondja (6)-ot, maga elé képzelve egy olyan helyzetet (vagy helyzeteket), amely(ek)ben Bieber alkoholt iszik egy kocsmában, és kifejezve abbéli félelmét, hogy egy ilyen helyzet valóságos. A különféle (lehetséges) helyzetek *elképzelése* közös aspektusa (5a)–(5b)-nek és (6)-nak; ami azonban jóval fontosabb: a beszélő mindegyik esetben *elköteleződik* amellest, hogy lehetséges helyzetek – világok – egy bizonyos kiválasztott halmazában milyen esemény történik: (5a)-nál azokban a világokban, amelyek maximálisan betartják Ontario törvényeit, (5b)-nél azokban a világokban, amelyek maximálisan betartják az Egyesült Államok törvényeit, (6)-ban pedig olyan világokban, amelyek maximálisan megvalósítják Bieber anyjának a félelmeit. Ezeket az elköteleződéseket egyszerűen megragadhatjuk *következmények* [„entailments”] formájában: a beágyazott mondat a kiválasztott világok mindegyikében igaz.

A propozicionálisattitűd-igéket (például „attól fél, hogy”, „azt hiszi, hogy”, stb.) félretéve összpontosítsunk ismét a modális mondatokra:

(7) A kell→világok következmény

a. Abból, hogy „kell p ”, következik, hogy a kiválasztott lehetséges világok mindegyike p -világ.

- Vegyük észre, hogy pontosan ezt ragadja meg a bikondicionális elemzésben szereplő (4a) „csak akkor, ha” iránya:
„kell p ” csak akkor igaz, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz minden eleme p -világ.

b. Abból, hogy „lehet p ”, következik, hogy a kiválasztott lehetséges világok némelyike p -világ.

- Vegyük észre, hogy pontosan ezt ragadja meg a bikondicionális elemzésben szereplő (4b) „csak akkor, ha” iránya:
„lehet p ” csak akkor igaz, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz legalább egy eleme p -világ.

A kell→világok következmény nyilvánvaló igazságot fogalmaz meg. Gondoljuk végig, hogy hangzana a mondat a (8a)-ban és (8b)-ben megfogalmazott folytatással. Ellentmondásosnak tűnne, akárcsak a (9).

(8) Az USA törvényei szerint Justin Biebernek tartózkodnia kell a kocsmabeli alkoholfogyasztástól...

- a. ...de egyáltalán nem arról van szó, hogy minden olyan lehetséges szituációban, amelyben az USA törvényeit betartják, Bieber tartózkodik a kocsmabeli alkoholfogyasztástól.
- b. ...de azért van legalább egy olyan szituáció, amelyben maximálisan betartják az USA törvényeit, és amelyben Bieber egy kocsmában ül és alkoholt fogyaszt.

(9) Henrik agglegény... de egyáltalán nem arról van szó, hogy nőtlen volna, valójában van felesége.

Amikor meghalljuk a (8)-ban szereplő folytatások valamelyikét, kétségünk támad afelől, hogy a beszélő tényleg tisztában van-e az általa használt szavak jelentésével, beleértve a „kell” modális igéét; éppúgy, ahogyan (9)-et hallva kétségünk támad afelől, hogy a beszélő tisztában van-e a szavai jelentésével, köztük az „agglegény” szóéval. Ennek fényében megkerülhetetlen elvárásnak tűnik bármely modális mondatokra adott elmélettel szemben, hogy a kell→világok következmény igazságát biztosítsa.

Ahogy említettem is korábban, a kell→világok következmény a (4)-ben szereplő bikondicionális „csak akkor, ha” irányát ragadja meg. Mi a helyzet vajon az „akkor, ha” iránnyal? A (9a)-ban és (9b)-ben megfogalmazott következtetési sémák ezt az irányt ragadják meg:

(10) A világok→kell következtetés

- a. Abból, hogy a kiválasztott lehetséges világok mindegyike p -világ, következik, hogy „kell p ”.
- Vegyük észre, hogy pontosan ezt ragadja meg a bikondicionális elemzésben szereplő (4a) „akkor, ha” iránya:
„kell p ” igaz akkor, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz minden eleme p -világ.
- b. Abból, hogy a kiválasztott lehetséges világok némelyike p -világ, következik, hogy „lehet p ” igaz.
- Vegyük észre, hogy pontosan ezt ragadja meg a bikondicionális elemzésben szereplő (4b) „akkor, ha” iránya:
„lehet p ” akkor igaz, ha a kiválasztott lehetségesvilág-halmaz legalább egy eleme p -világ.

Érdemes kiemelni, hogy *a kell→világok következmény és a világok→kell következtetés igencsak különböznek egymástól annyiban, hogy az utóbbi nem tűnik analitikusan, evidensen igaznak úgy, ahogyan az előbbi.* A (11)-ben olvasható folytatások, amennyire én látom, egyáltalán nem generálnak ellentmondást.

(11) Minden lehetséges szituációban, amelyben az USA törvényeit (maximálisan) betartják, Bieber tartózkodik a kocsmabeli alkoholfogyasztástól...

- a. ...de arról egyáltalán nincs szó, hogy az USA törvényei értelmében Biebernek tartózkodnia kellene a kocsmabeli alkoholfogyasztástól.
- b. ...de az USA törvényei megengedik, hogy Bieber egy kocsmában üljön és alkoholt fogyasszon.

Miért nem generálnak ellentmondást ezek a folytatások? Mert semmi nem zárja ki, hogy egyéb, az USA törvényeitől független oka legyen annak, hogy egy p állítás az összes kiválasztott világban igaz lesz. Így aztán az utóbbi helyzettel nincs ellentmondásban, ha történetesen *nem* a kérdéses törvények miatt állt elő p igazsága az összes kiválasztott világban.

Így aztán a (11)-ben felsorolt mondatok alapján nem fogalmazódik meg olyan elvárás a modális mondatok elemzéseivel szemben, hogy azoknak biztosítaniuk kellene a világok→kell következtetést.

Az imént megfogalmazott különbséget a két irányú következtetés közt nem azért vázoltam fel, hogy meggyőzzem a szemantikusokat arról, hogy mindezek alapján a deontikus modalitás elemzésében tartsák meg a kell→világok irányt és adják fel a világok→kell irányt, vagyis a bikondicionális elemzés „akkor, ha” irányát. Úgy gondolom azonban, hogy a különbség jó okot ad arra, hogy komolyan számításba vegyük ezt a lehetőséget. És a következő szakaszokban felvett megfontolások alapján erős érveket kapunk majd arra, hogy végül feladjuk a „ha, akkor” irányt, vagyis a világok→kell következtetést.

III. KRATZER KLASSZIKUS ELMÉLETE

Angelika Kratzer modális kondicionálisokra adott eredeti, klasszikus elméletét (1981, 1991) a következő példákon keresztül mutatom be:

(12) Ha Justin Biebert ittas vezetés miatt letartóztatják, akkor eljárást kell indítani ellene.

(A kimondási kontextus: 2014. január, Bieber floridai letartóztatását követően, *D*-olvasat.)

(13) Justin Bieber ellen eljárást kell indítani.

(A kimondási kontextus: 2014. január, Bieber floridai letartóztatását követően, *D*-olvasat.)

Kratzer (1981, 1991) egységes elméletet javasol a „kell” modális ige használatának elemzésére; szerinte a „kell” különféle olvasatai (episztemikus, deontikus stb.) két kontextuálisan meghatározott paraméter révén jönnek létre: a modális bázis és a rendezési forrás („modal base”, „ordering source”) révén. Valamelyest egyszerűsítve az elméletet: a modális bázis egy (általában *f*-fel jelölt) függvény,

amely egy (kiindulópontul szolgáló) w bázis világhoz képest meghatározza lehetséges világok egy halmazát – hívjuk ezt Tartomány _{w} -nek –, amelyhez képest a „kell”-t értelmezzük.⁸ Mindeközben a rendezési forrás egy másik (általában g -vel jelölt) függvény, amely meghatároz egy részleges rendezést⁹ a Tartomány _{w} világain, kijelölve a legmagasabban rangsorolt világok halmazát; hívjuk ezeket Top(Tartomány _{w})-nek. Deontikus olvasatok esetén (Kratzer szerint) egy w bázis világból kiindulva f meghatároz egy olyan Tartomány _{w} -t, amelynek elemeit f *circumstanciálisan*, azaz a körülményekre hivatkozva határolja be: Tartomány _{w} tagságát olyan világokra korlátozzuk, amelyekben valamely releváns körülmény érvényesül. (13) esetén egy olyan halmazról lehet szó például, amelynek minden elemében fennállnak a letartóztatás körülményei: hogy Justin Bieber letartóztatták, hogy ittasan vezetett, hogy nem volt nála érvényes jogosítvány. A g függvény pedig rendezi ezeket a világokat annak alapján, hogy a deontikus ideált (a teljes törvénykövetést) mennyire valósítják meg: minél jobban, annál magasabb a besorolásuk. (13) esetén Tartomány _{w} -n belül azok a legmagasabb helyezést elérő világok, amelyek az Egyesült Államok törvényeit a leginkább betartják; így kapjuk meg Top(Tartomány _{w})-t. Persze van olyan világ, amelyben Biebernek érvényes a jogosítványa, egyáltalán nem iszik alkoholt és semmilyen szabálysértést nem követ el, és amely az Egyesült Államok törvényei által megfogalmazott ideált jobban teljesíti, mint bármely Tartomány _{w} -ben szereplő világ; de (13) értelmezésekor Tartomány _{w} világaira korlátozódik a figyelmünk. (13) tehát azt állítja, hogy a Top(Tartomány _{w})-ben szereplő világok mindegyikében Bieber ellen eljárás indul.

A (4)-ből ismerős bikondicionális elemzés kratzeri változata szerint a kiválasztott világok pontosan azok, amelyek Top(Tartomány _{w})-ben szerepelnek:

(14) A kratzeri klasszikus modalitáselemzés: A bikondicionális elemzés kratzeri változatban

⁸ A szakirodalomban a „modális bázis” terminus használata nem egységes: az egyik megközelítés szerint a restrikció révén kapott *lehetségesvilág-halmazt* hívjuk modális bázisnak (korábbi tanulmányaimban én is így használtam e kifejezést); a másik szerint azt a *függvényt*, amelynek bemenete egy (episztemikus vagy circumstanciális restrikcióként működő) propozícióhalmaz, kimenete pedig egy lehetségesvilág-halmaz. Ebben a tanulmányban az utóbbi megközelítést alkalmazom, mivel így teljesen párhuzamba állítható a modális bázis (f) és a rendezési forrás (g): mindkettő olyan függvény, amelynek bemenete egy propozícióhalmaz, kimenete pedig egy lehetségesvilág-halmaz (amelyet ebben az írásban tartománynak hívok). Mindkét használat koherens, csak fontos, hogy egyértelművé tegyük, melyikhez igazodunk. Egyébként a második megközelítés érvényesül a legfontosabb (a kratzeri klasszikus modalitáselemzést részletesen tárgyaló) magyar nyelvű modális szemantika tankönyvben is (Gyuris–Maleczki–Varasdi 2008. 10. fejezet).

⁹ Pontosabban: egy bináris relációt, amely reflexív és tranzitív, továbbá feltételezi, hogy van olyan, a rendezés szerint legmagasabbra rangsorolt „döntetlen első helyen végző” világokat tartalmazó halmaz, amely összes elemében az előtag igaz (e további feltételezést „Limit Assumption”-nek nevezik, amelyre ugyan Kratzer nem támaszkodik, de az én érveim szempontjából ennek az egyszerűsítésnek nincs következménye).

- a. „kell p ” igaz w, f, g -hez képest akkor és csak akkor, ha
 $\text{Top}(\text{Tartomány}_w)$ összes eleme p -világ.
- b. „lehet p ” igaz w, f, g -hez képest akkor és csak akkor, ha
 $\text{Top}(\text{Tartomány}_w)$ legalább egy eleme p -világ.

Kratzer (1991) javaslata szerint a kondicionális mondatok előtagja az értelmezéshez releváns világok körét hivatott leszűkíteni: kizárólag az olyan világok számítanak, amelyek az előtagot igazgá teszik. Hasznos bevezetnünk a következő egyszerűsítést: a Tartomány_w és a q -világok halmazának metszetét hívjuk $\text{Tartomány}_w + q$ -nak. A modális kondicionálisok utótagjait tehát ezen halmazhoz képest értékeljük. A modális kondicionálisokat (valamelyest egyszerűsítve) a következőképpen elemzi Kratzer:

- (15) A kratzeri klasszikus elemzés a modális kondicionálisokra:
- a. „Ha q , akkor kell p ” igaz w, f, g -hez képest akkor és csak akkor, ha
 $\text{Top}(\text{Tartomány}_w + q)$ összes világa p -világ.
- b. „Ha q , akkor lehet p ” igaz w, f, g -hez képest akkor és csak akkor, ha
 $\text{Top}(\text{Tartomány}_w + q)$ valamely világa p -világ.

(14)–(15)-öt együtt *kratzeri klasszikus elemzésnek* hívom. (15a) alapján (12) az aktuális világban (@-ban) akkor és csak akkor igaz, ha „Bieber ellen eljárás indul” igaz az összes olyan világban, amely szerepel a $\text{Top}(\text{Tartomány}_@ + \text{„Biebert ittas vezetés miatt letartóztatják”})$ halmazban.

Máris világossá válik, hogy a (16)-ban felsorolt problémás kondicionálisok miért lesznek igazak a kratzeri klasszikus elemzés szerint – a kimondás körülményeitől teljesen függetlenül:

(16) Néhány problémás kondicionális, amely a kratzeri klasszikus elemzés szerint igaz, pedig intuitíve hamisnak tartjuk:

- a. Ha Bieber ittasan vezet, akkor ittasan kell vezetnie.
 (*D*-olvasat)
 „Ha Bieber ittasan vezet, akkor az Egyesült Államok törvényei megkövetelik, hogy ittasan vezessen.”
- b. Ha Justin Bieber ittasan vezet, akkor ittasnak kell lennie.
 (*D*-olvasat)
 „Ha Bieber ittasan vezet, akkor az Egyesült Államok törvényei megkövetelik, hogy ittas legyen.”
- c. Ha Justin Bieber ittasan vezet, akkor járművet kell vezetnie.
 (*D*-olvasat)

„Ha Bieber ittasan vezet, akkor az Egyesült Államok törvényei megkövetelik, hogy járművet vezessen.”

A (16a)–(16c) utótagjában szereplő modális mondat minden, az interpretációhoz releváns lehetséges világban igaz, vagyis e halmaz összes elemében: Top(Tartomány_@ + „Bieber ittasan vezet”); hiszen e halmazon belül – az előtag hozzájárulása folytán – Bieber *minden* világban ittasan vezet, ergo ittas és járművet vezet.

Tizenhárom évvel ezelőtt a következőképpen diagnosztizáltam az alapproblémát:

A Probléma forrását könnyedén beazonosíthatjuk: a kratzeri keretek között két egymással nem-ekvivalens módon is előállhat egy olyan [tartomány], amelyben az összes [legmagasabb rangsorolt] világ igazá tesz egy p mondatot: vagy p egy kondicionális előtagjaként jelenik meg, vagy igaz az, hogy „kell p ”. A kratzeri keretek közt ez a két helyzet nem különböztethető meg egymástól, így aztán „ha p , akkor kell p ” garantáltan igaz lesz... (Zvolenszky 2002. 344).

Más szavakkal: a kratzeri klasszikus elemzés szerint az „akkor, ha” irány kétségesnek tűnik, mivel egy olyan helyzet, amikor p a top világok mindegyikében igaz, (legalább) két dolgot jelenthet:

- hogy „kell p ” igaz, vagy
- hogy egy kondicionális előtagja következtében elérteztünk egy Top(Tartomány_@ + q) halmazhoz, és p következik q -ből. (Ennek speciális esete az, amikor p és q azonosak egymással.)

Így aztán a világok \rightarrow kell következtetés megalapozatlan annak fényében, ahogyan a modális kondicionálisok előtagjai az igazságfeltételeket befolyásolják.

Az alapprobléma mindenképpen előáll, függetlenül attól, hogy milyen modális bázis és rendezési forrás mellett tesszük le a voksunkat a (16a)–(16c)-ben szereplő problémás kondicionálisok elemzése során. Például egy episztemikusan korlátozott tartomány – amely olyan világokra korlátozódik, amelyek egy bizonyos ismeretrendszert igazá tesznek – mellett ugyanúgy igazak lennének.¹⁰ Egészen addig, amíg az előtag hozzájárulása révén kapott tartomány kizárólag olyan világokat tartalmaz, amelyek az előtagot igazá teszik, addig az összes tartománybeli világ (beleértve a legmagasabbra soroltakat, függetlenül attól, hogy milyen megfontolás alapján rangsorolunk) igazá fogja tenni az előtagot, így kö-

¹⁰ Másutt (Zvolenszky 2006, 2007) amellet érvelek, hogy az alapprobléma a modális kondicionálisok kezelésmódjától is független; elég, ha bizonyos nagyon alapvető szemantikai feltételezéseket elfogadunk a kondicionális és nem-kondicionális modális mondatokról, és máris kész az alapprobléma.

vetelménnyé téve azt, és bármilyen olyan állítást, amely az előtagból következik. Ezért állításom szerint a bikondicionális elemzés „akkor, ha” iránya tehető felelőssé, amely p univerzális igazságát a top világokban elégségesnek tekinti ahhoz, hogy „kell p ” igaz legyen. Vegyük észre, hogy az érvelés egyáltalán nem érinti a bikondicionális elemzés „csak akkor, ha” irányának igazságát. Azt a kérdést érdemes észben tartanunk a következő szakaszok során, hogy az eredeti diagnózisom – hogy adjuk fel a világok \rightarrow kell következtetést – vajon elszietett volt-e, vagy inkább előrelátó.

IV. DUPLAMODALIZÁCIÓS STRATÉGIÁK

A 2012-es könyvében Kratzer amellezt érvel, hogy a problémás kondicionálisok, például (16a)–(16c) nyomán felmerülő kihívás arra utal, hogy ezeknek a kondicionálisoknak a (14) által generált igaz olvasatukon túl van egy második, hamis olvasatuk is. Például attól még, hogy Bieber ittasan vezet, a törvények nem követelik meg, hogy ittasan vezessen, vagy hogy ittas legyen, vagy hogy járművet vezessen. Vagyis: e példák esetén a törvények által megszabott követelményekre nincsen hatással az, hogy Bieber történetesen hogyan cselekedett. (16a)–(16c) hamisságának biztosításához Kratzer a következő megfontolásokat hívja segítségül. (14) az olyan kondicionálisok elemzését adja meg, amelyeknek az utótagja explicit modális igét (például „kell” vagy „lehet”) tartalmaz. Kratzer szerint a sima, nem-modális kondicionálisok esetén is ez a helyzet: az előtag gyakran egy implicit modális kifejezés tartományát szűkíti le. Vizsgáljuk meg (17a)-t:

(17)

- a. Ha ez itt a Broadway és a 34-es utca találkozása, akkor az Empire State Building egy saroknyira van tőlünk.
- b. Ha ez itt a Broadway és a 34-es utca találkozása, akkor az Empire State Buildingnek egy saroknyira kell lennie tőlünk.

(Episztemikus olvasat, amely egy bizonyos ismeretrendszerrel szól.)

„Ha ez itt a Broadway és a 34-es utca találkozása, akkor, adva a jelen ismereteinket (például a térkép alapján, és hogy mit tudunk Manhattan földrajzáról), az Empire State Buildingnek egy saroknyira kell lennie tőlünk.”

Kratzer (2012. 106) szerint (17a)-ban az előtag egy implicit, episztemikus „kell” tartományát szűkíti le olyan világokra, amelyek az előtagot igazzá teszik; így aztán (17a) ekvivalens (17b)-vel, amely egy *explicit* episztemikus „kell”-t tartalmaz. (Az explicit modális igékhez hasonlóan az implicit „kell”-nél is két kontextuális paraméterünk van, az episztemikus modális bázis, f , és egy második paraméter, egy rendezési forrás, g ; az itt elhangzó érvek szempontjából nem számít, hogy a rendezési forrás sztereotipikusságon vagy valami egyéb szemponton múlik-e;

ezért az implicit episztemikus modális kifejezés esetén erre a részletre nem térek ki, és $\text{Top}(\text{Tartomány}_@)$ helyett $\text{Tartomány}_@$ -ról írok.)¹¹

Ennek megfelelően a problémás kondicionálisokat – Kratzer javaslata szerint – úgy értelmezhetjük, mint amelyek nemcsak egy modális kifejezést tartalmaznak, hanem kettőt: egy implicit episztemikus „kell”-t és egy explicit deontikus „kell”-t. Vagyis ezek a kondicionálisok ilyen formájúak: „ha q , akkor $\text{kell}_{\text{episzt.}}$ $\text{kell}_{\text{deont.}}$ p ”. Így aztán lehetővé válik, hogy e kondicionálisok előtagját úgy értelmezzük, mint az implicit „kell” tartományát szűkítő restriktort. Ebben a megközelítésben (16a) értelmezése a következőképpen fest:

(18) Az értelmezési folyamat lépései (16a)-nál:

- kiindulópontunk egy episztemikus modális bázis, amely kiválaszt egy tartományt, hívjuk ezt $\text{Tartomány1}_@$ -nak;
- ezt követően az előtag alapján egy szűkített tartományt kapunk: $\text{Tartomány1}_@ +$ „Bieber ittasan vezet”; most vegyünk egy e tartományban szereplő tetszőleges lehetséges világot, hívjuk w -nek;
- w -hez képest értékeljük ki (14a) alapján a „Biebernek ittasan kell vezetnie” utótagot, amely az explicit deontikus „kell”-t tartalmazza;
- a kiértékelés (adva, hogy deontikus modalitással van dolgunk) egy cirkumstanciálisan szűkített tartományt jelent, hívjuk ezt Tartomány2_w -nek, amelyhez képest ellenőrizzük a „Bieber ittasan vezet” mondat státuszát a deontikus ideált leginkább megközelítő világok körében: $\text{Top}(\text{Tartomány2}_w)$ -ban;
- $\text{Tartomány1}_@ +$ „Bieber ittasan vezet” egy olyan lehetségesvilág-halmaz volt, amelynek Bieber minden elemében ittasan vezet; ezzel szemben azonban $\text{Top}(\text{Tartomány2}_w)$ -ben kézenfekvően akadnak olyan világok is, amelyekben Bieber nem vezet ittasan, és ezek némelyike bizonyosan jobban megközelíti a deontikus ideált, mint az összes olyan világ, amelyben Bieber ittasan vezet; így aztán (16a) utótagja hamis lesz, vagyis hamis lesz az, hogy „Biebernek ittasan kell vezetnie”, és így aztán – elvárásainknak megfelelően – a (16a)-ban szereplő problémás kondicionális is hamis lesz.

A fenti elemzés tehát (16a)-t (a 17-ben szereplő mondatpár mintájára) ekvivalensként kezeli azzal, hogy „Ha Bieber ittasan vezet, akkor $\text{kell}_{\text{episzt.}}$ hogy ittasan kelljen $\text{kell}_{\text{deont.}}$ vezetnie”, vagyis: „Ha Bieber ittasan vezet, akkor a jelen ismereteink megkövetelik, hogy az Egyesült Államok törvényei megköveteljék, hogy Bieber ittasan vezessen.” Ettől pusztán annyiban tér el (16a), hogy az explicit episztemikus „kell” helyett implicit episztemikus „kell”-t tartalmaz – hangzik a duplamodalizációs javaslat.

¹¹ Szintén nem térek ki arra, hogy az explicit és implicit modális kifejezések milyen módokon kombinálhatóak (e variációs lehetőségekkel foglalkozik például Kaufmann–Kaufmann 2009); e részletek nem befolyásolják az itt megfogalmazott érveimet.

Eddig rendjén is volnának a dolgok. Azonban az imént felvázolt értelmezési folyamat teljességgel alkalmatlan arra, hogy hétköznapi deontikus kondicionálisokról számot adjon, például az itt megismételt (12)-ről.

(12) Ha Justin Biebert ittas vezetés miatt letartóztatják, akkor eljárást kell indítani.
(A kimondási kontextus: 2014. január, Bieber floridai letartóztatását követően, *D*-olvasat.)

A (18)-ban szereplő utolsó interpretációs lépésnek volt egy nagyon előnyös tulajdonsága akkor, amikor a problémás kondicionálisokra alkalmazzuk: az utótag kiértékelésekor olyan lehetséges világokat is számításba vettünk, amelyek az előtagot nem teszik igazzá. Azonban ugyanez a tulajdonság a hétköznapi kondicionálisok, például (12) esetén helytelen eredményt hoz: hiszen amikor a deontikus ideált leginkább megközelítő világokat ellenőrizzük a lehetséges világok egy szélesebb körében, bizonyos világok e halmazban annyira ideálisak lesznek, hogy senki nem vezet ittasan, senki nem követ el szabálysértést, senkit nem tartóztatnak le, és senki nem kerül abba a helyzetbe, hogy eljárást kell indítani ellene, és (ha egyéb tekintetben nem jelentkezik különbség) egy letartóztatásmentes, eljárásmentes világ jobban megközelíti a deontikus ideált (amelyet az Egyesült Államok törvényei megfogalmaznak), mint egy olyan, ahol Biebert letartóztatják és eljárást indítanak ellene. Ekkor azonban (18) utolsó interpretációs lépése alapján (12) hamis lesz, amit nem szeretnénk. (12) esetén az intuitíve elvárt igaz olvasat generálásához szükség van arra, hogy az előtag által meghatározott tartományszűkítés érvényben legyen akkor is, amikor az utótagot kiértékeljük: a kívánt tartomány meghatározásának igenis tartalmaznia kell a „+ »Bieber ittasan vezet«” szűkítést.

Több korábbi írásomban is rámutattam már arra, hogy a duplamodalizációs stratégiák ezzel a nehézséggel szembesülnek (Zvolenszky 2002. 347–348; 2006. 171; 2007. 4.1 szakasz). Röviden összefoglalom a probléma lényegét. Két megközelítés közül választhatunk, a kizáró és a megengedő megközelítések közül:

(19)

a. Kizáró megközelítés

A modális kondicionálisok utótagjának kiértékelésekor a „kell” (vagy „lehet”) tartományával kapcsolatban fenntartjuk az előtag által meghatározott szűkítést. *Kizárjuk* az olyan világokat, amelyek az előtagot nem teszik igazzá.

b. Megengedő megközelítés

A modális kondicionálisok utótagjának kiértékelésekor a „kell” (vagy „lehet”) tartományával kapcsolatban félretesszük az előtag által meghatározott szűkítést. *Beengedünk* olyan világokat is, amelyek az előtagot nem teszik igazzá.

A kizáró értelmezés a hétköznapi modális kondicionálisok (például 12) esetén olajozottan működik, azonban, ahogy már tapasztalhattuk, a problémás kondicionálisok esetén kudarcot vall, hiszen igazra értékeli őket. Ezzel szemben a megengedő megközelítés az esetek többségében nagyon félrevisz – a hétköznapi kondicionálisoknál (például 12-nél) –, és csak példák nagyon szűk körében biztosítja az elvárásainknak megfelelő igazságértéket: a problémás kondicionálisok esetén. Világos, hogy önmagában egyik megközelítés sem kínál adekvát megoldást.

Mi lenne akkor, ha párhuzamosan fenntartanánk mindkét megközelítést? Frank Jackson (1985) és Bart Geurts (2004) egymástól függetlenül a duplamodalizációs stratégiának ezt a fajta, többértelműségre építő variánsát javasolja, amely a problémás kondicionálisokat kezelni hivatott; több korábbi írásomban is rámutattam, hogy ez a javaslat mennyiben problémás (Zvolenszky 2006. 175–176; 2007. 5. szakasz és 2. függelék). A többértelműségre építő variáns arról szól, hogy a modális kondicionálisok esetén a kontextusfüggésen túl egy további többértelműségi dimenziót feltételezünk. Azonban ahhoz, hogy egy ilyen javaslat működőképes legyen, önmagában még nem lesz elég, ha biztosítjuk a többféle olvasatot, el is kell tudnunk *magyarázni*, hogy a beszélők vajon miért *nem* hallják általában az igaz (kizáró-alapú) olvasatát a problémás kondicionálisoknak, és miért *nem* hallják általában a hamis (megengedő-alapú) olvasatát a hétköznapi kondicionálisoknak (mint például 12). Kratzer (2012. 106–107) szintén a duplamodalizációs stratégia többértelműségre építő variánsa mellett teszi le a voksát, és elismeri, hogy álláspontja számára nyitott kérdés marad, hogy hogyan tud számot adni arról, hogy a problémás kondicionálisoknak csak a hamis olvasatát halljuk.

Kratzer a problémás kondicionálisoktól teljesen független érveket fogalmaz meg amellett, hogy (többek közt) a sima, nem-modális kondicionálisok esetén jó okunk van arra, hogy implicit modális kifejezések jelenlétét feltételezzük. Nem vonom kétségbe, hogy az ilyen jelenségek arra utalnak, hogy „ezeknek az állításoknak a logikai formája bonyolultabb, mint amilyenek első pillantásra gondoljuk”.¹² Vegyük azonban észre, hogy egyelőre *a duplamodalizációs stratégia mellett nem szól az a megfontolás, hogy megoldást ajánl a problémás kondicionálisokra*. Ugyanis ezen a téren a duplamodalizációs stratégia jelenleg több nehézséget vet fel, mint amennyit megold. Elismerem, hogy a többértelműségre építő variáns biztosítja az értelemek pluralitását; azonban „amire az egyik ember úgy tekint,

¹² Kit Fine (2006, személyes közlés) fogalmazott így.

mint a sokoldalúság és kifejezőerő fokozására, arra a másik úgy, mint a többértelműség indokolatlan és gyanús szaporítására” (Cariani–Kaufmann–Kaufmann 2013. 2.3.4. szakasz). És amíg nincsen független alapunk arra, hogy a gyanús, nemkívánatos olvasatokat kiküszöböljük, vagy elmagyarázzuk, hogy mégsem gyanúsak, addig a problémás kondicionálisok terén nem léptünk előbbre. Ez tehát az első érvem az ellen, hogy a duplamodalizációs stratégiák adekvát megoldást ajánlanának az alapproblémára.

A második ellenérvem: a kratzeri klasszikus elemzéssel kapcsolatos fenntartásaim a duplamodalizációs stratégiákra is kiterjeszthetők. Semmi magyarázatunk nincs arra, hogy a modális kondicionálisok szerkezetét arra hivatkozva elemezzük a fenti módon, hogy így megoldást kapunk a problémás kondicionálisokra. Korábban ugyanis megállapítottuk már, hogy adva, hogy Kratzer elképzelése szerint az előtag általi tartományszűkítés hogyan működik, két egymástól különböző formája is van annak, hogy a kiválasztott világok egy olyan halmazát kapjuk, amelynek p mindegyik elemében igaz: egy kondicionális előtag révén, vagy pedig úgy, hogy a p meg van követelve. És adva az első opciót, ugyan miért ragaszkodnánk ahhoz, hogy egy ilyen tartomány *elégleges* ahhoz, hogy a „kell p ” mondat igaz legyen? Vagyis: miért ragaszkodjunk a bikondicionális elemzés „akkor, ha” irányához ilyen magas áron (jóval bonyolultabb szerkezet: egy második, implicit modális elem), ha egyszer ezen az áron nem is sikerült megoldást vásárolnunk az alapproblémánkra? (Jelzem ismét: a bikondicionális elemzés „csak akkor, ha” irányát nem vonom kétségbe, csak az „akkor, ha” irányát.)

Harmadszor: az a tény, hogy az alapprobléma mellett egy jóval általánosabb rokon problémát is beazonosíthatunk, amely a kondicionális szerkezettől teljesen függetlenül is előáll, arra utal, hogy a duplamodalizációs stratégiák, amelyek a sima, nem-modális kondicionálisok elemzésének megreformálására építenek, rossz helyen keresik a megoldást az alapproblémára. A következő szakaszban felvázolom ezt az általánosabb rokon problémát, és amellet érvelek, hogy ennek létezése is a bikondicionális elemzés „akkor, ha” iránya ellen szól.

V. KÉT TOVÁBBI PROBLÉMA

Az alapproblémát – másokhoz hasonlóan (Jackson 1985; Frank 1997; Geurts 2004) – én is a modális kondicionálisok deontikus olvasatainak kapcsán vettem fel: a kondicionális kötelezettségek kapcsán. Futólag említettem, hogy az alapprobléma a kondicionális vágyakra is kiterjeszhető. Kaufmann–Kaufmann (2009) az alapproblémát a felszólító mondatokkal kapcsolatban is megfogalmazza. A továbbiakban Fabrice Nauze egyik meglátásával foglalkozom, amely szerint az alapprobléma *nem-kondicionális* mondatok kapcsán is felmerül. Világossá fog válni, hogy egy kondicionálisokra szakosodott stratégia – mint amilyen például a duplamodalizációs stratégia – túlságosan korlátozott hatókörű ahhoz, hogy

az alapproblémára kellően általános és átfogó megoldást ajánljon. Ráadásul arra is rávilágítok majd, hogy Nauze sem ment elég messzire, még ő sem mérte fel, mennyire kiterjedt és általános jelenségről van szó.

Nauze (2008. 167–169; 2009. 324–326) a következő elképzelt párbeszédet elemzi. Anna és Beni együtt ülnek a TV előtt, és egy közvetítést néznek Justin Bieber floridai letartóztatásáról.

(20) Nauze párbeszéde

(Elhangzik: 2014. január 23-án, Anna és Beni tévét néz.)

Anna: Nézd csak, Justin Bieber ittasan vezetett.

Beni: (Az Egyesült Államok törvényei fényében) akkor eljárást kell indítani ellene!

Anna megnyilatkozását követően a társalgó felek közös ismereteinek részévé válik, hogy Bieber ittasan vezetett (a példa kedvéért fogadjuk el, hogy a rendőrség jól mérte fel a helyzetet, és Bieber tényleg ittasan vezetett). Hívjuk Tartomány_@-nak a lehetséges világok halmazát a párbeszéd kezdetekor, bármi legyen is ez a tartomány (lehet cirkumstanciálisan vagy episztemikusan behatárolt, Nauze érvelése mindkét esetben működik; a lényeg, hogy egy olyan kiindulópontot válasszunk, amikor Anna és Beni még nem nézi a Bieberről szóló híreket). Kézenfekvő azt gondolnunk, hogy Tartomány_@ tartalmaz olyan világokat, amelyekben Bieber nem vezet ittasan. Így aztán e tartományon belül a deontikus ideált (a konkrét kontextusban: az Egyesült Államok törvényeinek maximális betartását) leginkább megközelítő világok halmaza, Top(Tartomány_@), olyan világokat tartalmaz, amelyekben Bieber nem vezetett ittasan, nem követett el semmilyen szabálysértést, és ennek megfelelően az Egyesült Államok törvényei alapján nem kell eljárást indítani ellene. Mégis kézenfekvő, hogy Beni megnyilatkozása igaz legyen az elemzésünk szerint;¹³ és ezt olyan módon érhetjük el, ha Anna mondatának hatását a tartományra a kizáró megközelítés analogonjaként képzeljük el. Vagyis Anna mondata az azt igazzá tevő világokra szűkíti a tartományt, azaz a következő halmazra: Tartomány_@ + „Bieber ittasan vezet”. Immár Bieber a Top(Tartomány_@ + „Bieber ittasan vezet”) halmazban szereplő összes világban szabálysértést követ el, és az Egyesült Államok törvényeinek megfelelően eljárás indul ellene. Tehát Beni állítása elvárásainknak megfelelően igaz

¹³ Amennyiben nem kötjük ki, hogy Bieber ittas vezetéséről mindkét társalgó fél tud, akkor episztemikus bizonytalanság eseteiben, Beni megnyilatkozásának van egy Kolodny–MacFarlane (2010) által tárgyalt kézenfekvően hamis olvasata is, amelyet a szerzők az úgynevezett „bányász”-rejtvényvel [„Miners’ Puzzle”] kapcsolatban vetettek fel. Kolodny–MacFarlane szerint ez az olvasat arra utal, hogy a természetes nyelv kondicionálisai olyanok, hogy a kondicionális és az előtag együttesére általánosságban nem működik a *modus ponens* következtetési séma. Számos javaslat született azzal kapcsolatban, hogy ez a következmény hogyan kerülhető el (például Cariani–Kaufmann–Kaufmann 2013; Willer 2014; Carr 2014).

lesz. Ezzel szemben a megengedő megközelítés analogonjával rossz eredményre jutnánk: Beni állítása hamis volna.

Azonban nem hagyhatjuk ennyiben a dolgot. Gondoljuk csak át ugyanis, hogy mi történik, ha Beni így folytatja a mondandóját:

(21) Nauze párbeszédének folytatása

Elhangzik: 2014. január 23-án, Anna és Beni tévét néz.

Anna: Nézd csak, Justin Bieber ittasan vezetett.

Beni: (Az Egyesült Államok törvényei fényében) akkor eljárást kell indítani! (Az Egyesült Államok törvényei értelmében) az ittas vezetéstől tartózkodnia kell!

Beni második mondatát igaznak tartjuk, akárcsak az elsőt. Azonban ahhoz, hogy erre az eredményre jussunk, a kizáró megközelítés rossz választás lesz: a $\text{Top}(\text{Tartomány}_@ + \text{„Bieber ittasan vezet”})$ halmazhoz képest Beni második mondata hamis – adva a kratzeri klasszikus elemzés „akkor, ha” irányát, amely e mondat *negációját* teszi igazzá. A megengedő megközelítés analogonjára volna inkább szükségünk, ez azonban *ad hoc*, kényszeredett megoldás volna a jelen helyzetben. Nauze alábbi helyzetértékelése, azt gondolom, teljesen helytálló:

Egy lehetséges megoldás az volna, hogy a [Beni által kimondott] két modális mondat esetén két különböző [tartományt] feltételezünk. Azonban a helyzet úgy fest, hogy mindkét mondat pusztán az [Anna] állította tényről és [az Egyesült Államok törvényeitől] függ, és teljességgel indokolatlannak tartom, hogy a második modális állítás figyelmen kívül hagyja [Anna] megnyilatkozását [a megengedő megközelítést alkalmazva] (*azon a megfontoláson túl, hogy így a mondat igaz lesz*). (2008. 169, az én kiemelésem.)

Egyfelől Nauze újabb érvet fogalmaz meg amellet, hogy p univerzális igazsága a top világokban *ne legyen* elégséges feltétele annak, hogy „(adva releváns törvényeket) kell p ” igaz legyen; arra, hogy egy ilyen helyzet nem elégséges ahhoz, hogy p a releváns törvények alapján megkövetelt legyen.

Másfelől Nauze pár lépésnyire volt attól, hogy rámutasson: egy jóval szélesebb körű probléma is felmerül Kratzer klasszikus elemzésével kapcsolatban: e rendszerben a modális megnyilatkozások igazságértéke pusztán azon múlik, hogy mi a helyzet a $\text{Top}(\text{Tartomány}_@)$ halmaz világában; következésképpen bármely q proposíció, amely szűkítő szerepet játszik abban, hogy $\text{Tartomány}_@$ -hoz eljussunk, azt az eredményt hozza, hogy bármely p , amely következik q -ből, igaz lesz a $\text{Top}(\text{Tartomány}_@)$ összes világában (függetlenül attól, hogy milyen kontextuális paraméterek, milyen modális bázis és rendezési forrás révén jutottunk el ehhez a halmazhoz). Azonban ennyi elégséges is ahhoz, hogy p megkövetelt legyen, adva a bikondicionális elemzés „akkor, ha” irányát (például 14-ben). Ez a *tartományprobléma* – amelyet (22)-ben összegzek – egy sor olyan modális igaz-

ságot eredményez (kondicionálisokat, nem-kondicionálisokat egyaránt), amelyekről azt gondoljuk, nyilvánvalóan hamisak (ízelítőül lásd a [23]-ban felsorolt példákat).

(22) A tartományprobléma

Bármely p és q proposícióra: ha q egy „kell p ” formájú modális mondat kimondásakor a tartomány szűkítésében szerepet játszik, és q -ból következik p , akkor a megnyilatkozás igaz lesz – függetlenül attól, hogy a modalitás melyik olvasatáról (deontikus, episztemikus vagy egyéb) van szó.

(23) A tartományprobléma által generált problémás esetek

Az Anna és Beni közt zajló fenti beszélgetés kontextusában az alábbi példák érzékeltetik, hogy a bikondicionális elemzés keretei között milyenfajta nyilvánvalóan hamis állítások igazságával szembesülünk akkor, amikor Anna és Beni már megnézték a híreket Bieber letartóztatásáról. Mindegyik esetben az intuitíve hamis deontikus olvasatokról van szó.

- a. (Az Egyesült Államok törvényei értelmében) Justin Biebernek járművet kell vezetnie 2014. január 23. hajnalán.
- b. (Az Egyesült Államok törvényei értelmében) Biebernek kanadai állampolgárnak kell lennie.
- c. (Az Egyesült Államok törvényei értelmében) az aktuális dátumnak 2014. január 23-nak kell lennie.
- d. (Az Egyesült Államok törvényei értelmében) a televíziót korábban valakinek már fel kellett találnia.

Vegyük észre, hogy a tartományprobléma attól függetlenül is előáll, hogy cirkumstanciálisan vagy episztemikusan szűkített tartománnyal van-e dolgunk. Bármelyik opciót választjuk, egy sor olyan proposícióval szembesülünk, amely a szűkítésben szerepet játszik, mégis bizarr az a felvetés, hogy az Egyesült Államok törvényei (vagy bármely egyéb kontextuálisan releváns szabályrendszer) megkövetelné az igazságukat.

Más szóval a bikondicionális elemzés kratzeri változatában (és általánosabban a bikondicionális elemzésben is) az „akkor, ha” irány kétségesnek tűnik annak fényében, hogy egy olyan helyzet, amikor p a top világok mindegyikében igaz, (legalább) négy dolgot jelenthet:

- hogy „kell p ” igaz, vagy:
- (az alapprobléma értelmében) hogy egy kondicionális előtagja következtében érkeztünk el egy $\text{Top}(\text{Tartomány}_@ + q)$ halmazhoz, és p következik q -ból. (Ennek speciális esete az, amikor p és q azonosak egymással.) Vagy:
- (Nauze párbeszéde értelmében) hogy egy a beszélgetőpartnerek által kölcsönösen ismert q információfrissítés [„update”] révén érkeztünk egy

Top(Tartomány_@ + q) halmazhoz, és p következik q -ből. (Ennek speciális esete az, amikor p és q azonosak egymással.) Vagy:

- (a tartományprobléma értelmében) hogy q egy (circumstanciális vagy episztemikus) szűkítést határoz meg Tartomány_@-n, és p következik q -ből. (Ennek speciális esete az, amikor p és q azonosak egymással.)

E négy körülmény közül csak az első olyan, hogy „kell p ” igazsága az elvárásainknak megfelelő eredmény. A másik három körülmény olyan, hogy a legtöbb felmerülő példa kapcsán határozott intuíciónk van arról, hogy (deontikus olvasatban) „kell p ” hamis, nem pedig igaz.

Továbbá érdemes számításba vennünk, hogy a (23a)–(23d)-ben felsorolt mondatok hamissága nem tűnik olyasminnek, mint amit egy előfeltevés (pre-szuppozíció) nem teljesülésére, vagy valamilyen pragmatikai problémára [„infelicity”] vezethetnénk vissza.¹⁴ A problémás kondicionálisok, valamint a (23)-ban felsorolt példák leginkább úgy hangzanak, mintha nyilvánvalóan hamis állítások volnának, adva, hogy olyan követelményekről szólnak, amelyek vagy az ellentétei annak, amit a releváns szabályok megkövetelnek („Tartózkodni kell az ittas vezetéstől”), vagy pedig olyan részletekre térnek ki, amelyek tematikusan alapvetően mások, mint amelyekről a kérdéses törvények rendelkeznek (az Egyesült Államok törvényei nem kötik ki, hogy Bieber milyen állampolgár legyen, vagy hogy mi legyen az épp aktuális dátum, vagy hogy milyen háztartási eszközök feltalálásának kellett eddig bekövetkeznie).

Ha komolyan gondoljuk, hogy egy olyan elméletre van szükségünk, amely a modális megnyilatkozásokhoz (legyenek azok akár deontikusak, akár buletikusak, akár egyebek) az intuitíve helyes igazságfeltételeket rendeli hozzá, akkor az erős és határozott intuícióktól való olyanfajta markáns eltérések, mint amelyekkel a problémás kondicionálisoknál, Nauze párbeszédénél és a tartományprobléma eseteinél találkozunk a kratzeri (és tágabban a bikondicionális) elméleti keretben, egyértelműen jelzik, hogy a szemantikánkat módosítanunk kell. E tanulmányban amellet érveltem, hogy a ma domináns duplamodalizációs stratégiák nem képesek hatékonyan megoldani a különféle problémás eseteket. Semmilyen magyarázattal nem szolgálnak ugyanis arra, hogy bizonyos olvasatok miért *nem* elérhetőek, miért *nem* halljuk meg őket.¹⁵ Ráadásul még ha a straté-

¹⁴ E megfontolás kapcsán fontos észrevételeket kaptam Szabó Gendler Zoltántól (2006-os levelezés) és Jason Stanley-től (2012-es levelezés).

¹⁵ A duplamodalizációs stratégiáktól eltérő utat járnak azok a megoldási javaslatok az alapproblémára, amelyek a bikondicionális elemzést úgy próbálják megőrizni, hogy kitágítják azt a tartományt, amelyhez képest a modális kondicionálisok (beleértve a problémás kondicionálisokat is) utótagját értelmezzük; így a tartomány egy „kell p ” formájú utótag esetén nem dönti el p igazságát, egyaránt tartalmaz p és $\neg p$ világokat. Frank (1997) ilyenfajta módosítást javasol, ahogyan Willer (2014) is. A megoldások e típusával kapcsolatban korábbi írásaimban (2002, 2006, 2007) egy további problémát fogalmaztam meg, amelyet „Flipside Problem”-nek („az érem másik oldalának problémája”) hívtam, amely Frank tágításra építő

giák valamelyikét tovább is tudnánk fejleszteni úgy, hogy kielégítően kezelje a problémás kondicionálisokat, a kínált megoldást akkor sem tudnánk általánosítani a nem-kondicionális ellenpéldákra: Nauze párbeszédére és a tartomány-probléma eseteire. Ezzel ellentétben az a diagnózis, amely kimondja, hogy a deontikus modalitás kontextusában felmerülő három típusú probléma gyökere azonos – a bikondicionális elemzés „akkor, ha” iránya –, egyszerű, elegáns és átfogó megoldási lehetőséggel kecsegtet: azzal, hogy (potenciálisan) megtartja ugyan a $kell \rightarrow világok$ következményt, búcsút mond viszont a $világok \rightarrow kell$ következtetésnek, és ezzel az „akkor, ha” iránynak.¹⁶

IRODALOM

- Arregui, Ana 2010. Detaching *If* -clauses from *Should*. *Natural Language Semantics*. 18/3. 241–293.
- Cariani, Fabrizio – Magdalena Kaufmann – Stefan Kaufmann 2013. Deliberative Modality under Epistemic Uncertainty. *Linguistics and Philosophy*. 36. 225–259.
- Carr, Jennifer. The *If P*, *Ought P* Problem 2014. *Pacific Philosophical Quarterly*. 95/4. 555–583.
- Frank, Annette 1997. *Context Dependence in Modal Constructions*. Doktori disszertáció. Univerzitat Stuttgart.

javaslatával kapcsolatban felvetődik. (Willer mellett érvel, hogy az általa kínált alternatívát nem érinti a Flipside Problem.) A duplmodalizációs stratégiák keretében felvetődő problémák többeket arra sarkallhatnak, hogy inkább tartománytágításban gondolkodjanak, ami az olyan problémás eseteknél is ígéretesnek tűnik, amelyek nem tartalmaznak kondicionális elemet. Carr (2014) is foglalkozik a Flipside Problem kérdéskörével.

¹⁶ Felmerül még a kérdés: a bikondicionális elemzés feladása milyen további kihívásokkal jár, és ezekre milyen megoldásokat adhatunk. Az egyik ilyen kihívás abban az esetben, ha megtartjuk a bikondicionális „csak akkor, ha” irányát: a „kell”-re és a „lehet”-re nem tekinthetünk többé úgy, mint egymás duálisaira (e megfontolással kapcsolatban számos fontos észrevételt kaptam Szabó Gendler Zoltántól (2014, személyes közlés) és Timothy Williamsontól (2015, személyes közlés). Továbbá: hogyan kapcsolódik mindez az episztemikus modális olvasatok sokat vitatott kérdésköréhez (lásd például von Fintel – Gillies 2008)? E kérdések megvitatása egy másik tanulmányra marad.

E tanulmány témájával kapcsolatban számos hasznos visszajelzést kaptam. Köszönettel tartozom három konferencia szervezőinek és résztvevőinek (*Logic, Grammar, and Meaning*, University of East Anglia, Institute of Philosophy, Norwich, 2014. június; *Nyelv, megértés, interpretáció* konferenciasorozat: „Leibniz Monadológia”, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, 2014. szeptember; *1st Belgrade Conference on Conditionals*, Belgrádi Egyetem, Belgrád, 2015. május), és három további meghívott előadás szervezőinek és résztvevőinek (*PhiLang Talks*, Northwestern University, Department of Philosophy, Evanston, Illinois, 2014. április; *ELLM City Talk*, Yale University, New Haven, Connecticut, 2014. május; *LaPoM* szeminárium, ELTE BTK Filozófia Intézet, Logika Tanszék, Budapest, 2014. november), különösen Máté Andrásnak, Molnár Attilának, Nate Charlow-nak, Angelika Kratzernek, Una Stojnicnak és Timothy Williamsonnak. Külön köszönet illeti Bárány Tibort, Simonyi Andrást, Szabó Gendler Zoltánt, Malte Willert és a *Magyar Filozófiai Szemle* anonim bírálóját, akik számos éleslátó megjegyzést tettek a tanulmány korábbi változatával kapcsolatban. A kutatást két OTKA pályázat is támogatta: a K-109456 sz., *Integrált érvelés tanulmányok* című pályázat és a K-109638 számú, „A fenomenológia és az analitikus filozófia lehetséges kapcsolódási pontjai az elmefilozófia területén” című pályázat.

- Geurts, Bart 2004. *On an Ambiguity of Quantified Conditionals*. Kézirat. Nijmegeni Egyetem.
- Gyuris Beáta – Maleczki Márta – Varasdi Károly 2008. *Formális szemantika*. 2., javított kiadás. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Jackson, Frank 1985. On the Semantics and Logic of Obligation. *Mind*. 94. 177–195.
- Kratzer, Angelika 1981. The Notional Category of Modality. In Hans-Jürgen Eikmeyer – Hannes Rieser (szerk.) *Words, Worlds, and Contexts*. Berlin, Walter de Gruyter. 38–74.
- Kratzer, Angelika 1991. Modality/Conditionals. In Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (szerk.) *Semantik. Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin, Walter de Gruyter. 639–659.
- Kratzer, Angelika 2012. *Modals and Conditionals*. New York, Oxford University Press.
- Kaufmann, Stefan – Magdalena Kaufmann (korábban: Schwager) 2009. A Uniform Analysis of Conditional Imperatives. In Ed Cormany – Satoshi Ito – David Lutz (szerk.) *Semantics and Linguistic Theory (SALT) XIX*. Columbus, Ohio, The Ohio State University. 239–256.
- Kolodny, Niko – John MacFarlane 2010. Ifs and Oughts. *Journal of Philosophy*. 107/3. 115–143.
- Márton Miklós 2012. Jogi, deontikus és modális logika. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. 49. 143–160.
- Márton Miklós 2014. „Ha kell, ha nem...”: Deontikus logika és a normák szemantikája. In Kelemen János (szerk.) *Normák, cselekvés, társadalom*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 95–107.
- Nauze, Fabrice 2008. *Modality in a Typological Perspective*. Doktori disszertáció. Amszterdami Egyetem, Institute for Logic, Language and Computation.
- Nauze, Fabrice 2009. Modality, and Context Dependence. In Lotte Hogeweg – Helen de Hoop – Andrew L. Malchukov (szerk.) *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Co. 317–325.
- Portner, Paul 2009. *Modality*. Oxford, Oxford University Press.
- Sider, Ted 2003. Reductive Theories of Modality. In Michael J. Loux – Dean W. Zimmerman (szerk.) *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford, Oxford University Press. 180–208.
- von Fintel, Kai – Anthony S. Gillies 2008. An Opinionated Guide to Epistemic Modality. In Tamar S. Gendler – John Hawthorne (szerk.) *Oxford Studies in Epistemology*. 2. kiadás. New York, Oxford University Press. 32–62.
- von Fintel, Kai 2011. Conditionals. In Klaus von Heusinger – Claudia Maienborn – Paul Portner (szerk.) *Semantics: An International Handbook of Meaning*. II. kötet. Berlin, Mouton de Gruyter. 1515–1538.
- Wedgwood, Ralph 2006. The Meaning of Ought. In R. Shafer-Landau (szerk.) *Oxford Studies in Metaethics*. I. kötet. Oxford, Oxford University Press. 127–160.
- Willer, Malte 2014. Dynamic Thoughts on Ifs and Oughts. *Philosophers' Imprint* 14/28. 1–30.
- Zvolenszky Zsófia 2002. Is a Possible-worlds Semantics of Modality Possible? In Brendan Jackson (szerk.) *Semantics and Linguistic Theory (SALT) XII*. Ithaca, New York, Cornell University Press. 339–358.
- Zvolenszky Zsófia 2006. A Semantic Constraint on the Logic of Modal Conditionals. In Beáta Gyuris – László Kálmán – Christopher Piñon – Károly Varasdi (szerk.) *Proceedings of the Ninth Symposium on Logic and Language (LoLa 9)*. Budapest, Révai Digital Press. 167–177.
- Zvolenszky Zsófia 2007. *The Lost Pillar of Deontic Modality*. In *Modality, Names and Descriptions*. Doktori disszertáció. New York University.